

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Gračani) : 940.3/4
Primljeno 2017-04-22
Prihvaćeno za tisak 2017-12-18

UTJECAJI PRVOGA SVJETSKOG RATA NA SVAKODNEVICU STANOVNIKA GRAČANA

Domagoj Novosel, Zagreb

Sažetak

Cilj je rada prikazati svakodnevni život u Gračanima pokraj Zagreba za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Stogodišnjica obilježavanja početka /i završetka do tada najvećeg svjetskog sukoba prilika je da se obrade ne samo događaji vezani uz bojišta već i društveno–socijalni aspekti civilnog stanovništva. Rad je podijeljen na nekoliko segmenata u kojima se prikazuju socijalno stanje stanovnika, rekvizicija zvona, aprovizacija stanovništva, žrtve vojnih obveznika iz Gračana na bojištima te djelovanje pučke škole u Gračanima tijekom ratnih godina.

Ključne riječi: Gračani; Prvi svjetski rat; svakodnevica; ratne žrtve

Uvod

Prvi svjetski rat nedvojbeno je bio velika prekretnica svjetske, ali i hrvatske povijesti. Kraj “dugog devetnaestog stoljeća” nije značio samo raspad četiri velika europska carstva te promjenu odnosa snaga na razini globalne politike već je označio i prekretnicu u dotadašnjem svakodnevnom životu stanovnika.

Hrvatska nije ostala pošteđena utjecaja ratnih zbivanja, iako nije izravno bila izložena ratnim djelovanjima i razaranjima. No posljednje tri godine rata, kao i prva poslijeratna godina ostavile su znatne negativne posljedice koje će se odraziti na svakodnevni život civilnog stanovništva, osobito onog iz ruralnih područja. Prigradsko selo Gračani kraj Zagreba idealan je model na kojem se može prikazati stanje hrvatskog sela sjeverozapadne Hrvatske za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

Ovaj se rad temelji na izvornoj arhivskoj građi koja se sastoji od Spomenice župe Remete – knjiga I. (1890. – 1929.), Ljetopisa škole Gračani (1904. – 1957.) i

Matičnih knjiga župe Remete.¹

Gračani se spominju već u srednjem vijeku kao posjed zagrebačkog Gradeca i jedno su od nekoliko prigorskih sela čiji su stanovnici oduvijek gravitirali gradu Zagrebu, vežući uz njega svoju egzistenciju i svakodnevni život.²

Socijalno stanje stanovništva

U vremenu Prvog svjetskog rata Gračani su administrativno pripadali Upravnoj općini Šestine, dok su u crkveno pravnom pogledu bili dio župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama.

Gračani su činili središnje selo, sa grobnom kapelicom sv. Mihalja, grobljem i pučkom školom. Na susjednim brežuljcima i dolinama smjestila su se sela Dolje, Zvečaj i Bliznec, čiji su stanovnici gajili zasebni identitet, ali su svoj društveni život vezali uz Gračane zbog nedostatka bilo kakvih ustanova i infrastrukture u svojim selima.³

¹ *Spomenica župe Remete* vođena je u razdoblju od 1890. do 1963. godine. Autori *Spomenice* su remetski župnici; Gustav Lepušić (1890. – 1915.), Dragutin Peček (1915. – 1916.) i Leopold Rusan (1916. – 1963.). Osobito su vrijedni zapisi Leopolda Rusana, koji nije bilježio samo vjerska događanja već i svakodnevne društvene i političke promjene na teritoriju župe. *Spomenica* predstavlja prvorazredan izvor za proučavanje povijesti Remeta i Gračana krajem XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća. Pisana je u dva sveska, za prvo razdoblje od 1890. do 1929. i drugo od 1930. do 1963. *Ljetopis škole Gračani* pisala je nekolicina službujućih učitelja Pučke škole u Gračanima, a međuratno su razdoblje opisali učitelji Stanislav Horvatin (1913. – 1933.) i Zvonimir Tahmina (1933. – 1941.). Kao i u slučaju župne spomenice u Remetama i školska je spomenica vođena poput dnevnika u kojem nisu zapisani samo događaji vezani uz prosvjetnu djelatnost i školsku zgradu, već su detaljno opisana društvena i politička događanja u Gračanima i šire, a viđena okom učitelja. *Matične knjige župe Remete; Matična knjiga krštenih, Matična knjiga vjenčanih i Matična knjiga umrlih* vođene su od osnutka župe Remete 1812. do 1949. kada su crkvene vlasti prema zakonu iz 1946. morale predati knjige civilnim vlastima, odnosno arhivima. Vidi; Vladimir STIPETIĆ, Nenad VEKARIĆ, "Matične knjige", *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004., 28. – 32.

² Povijesti Gračana u srednjem vijeku dotakli su se u svojim radovima mnogobrojni hrvatski povjesničari. No riječ je o radovima koji su prvenstveno bili posvećeni drugim temama, a o Gračanima je pisano samo fragmentarno. Tema vezanih uz Gračane za vrijeme Prvog svjetskog rata hrvatski se historiografi nisu dotakli, stoga je ovaj članak poticaj za daljnja istraživanja. Vidi; Janko BARLĀ, *Remete – povjesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, zagreb, 1914., Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb, 1996., Juraj ČUK, *Povijest grada Zagreba do 1350. godine*, Garešnica, 1933., Juraj ČUK, *Zagrebačka županija oko XIII. stoljeća*, Zagreb, 1942., DOBRONIĆ Lelja, *Stari vijenac sela oko Zagreba*, Zagreb, 2003., Nada KLAJIĆ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., Nada KLAJIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.

³ Stanovnici Gračana i okolnih sela bili su u čvrstim rodbinskim vezama, nosili su istu narodnu nošnju, držali do istovjetnih običaja i govorili istim kajkavskim dijalektom specifičnim za Zagrebačko prigorje. Njihov se identitet prije svega zasnivao na osjećaju pripadnosti svome selu, a ne na različitostima u odnosu na susjedna sela, jer ona kao takva nije ni postojala. Zbog toga sela Dolje, Zvečaj i Bliznec smatramo gračanskim zaseocima, odnosno gračanskim selima.

S vremenom se ime Gračani širilo te na koncu u potpunosti potisnulo individualnost okolnih sela, čija toponimija danas živi tek u memoriji starijih stanovnika i nazivlju ulica.

Stanovništvo je živjelo uglavnom od obrade zemlje i uzgoja stoke. Od voća ponajviše su se uzgajale trešnje, kruške i jabuke te razne vrste povrća. Viškovi su se prodavali na zagrebačkoj tržnici, tada smještenoj na Jelačićevom trgu. Od stoke su se ponajviše uzgajale krave i svinje, a gračanski su muškarci bili poznati kao vrsni mesari i slaninari koji su imali veliki utjecaj i monopol na prodaju svinjskog mesa i mesnih prerađevina u Zagrebu.⁴

Kao i u ostalim prigrorskim selima mljekarstvo je predstavljalo značajan udio u kućnom proračunu. Gotovo svaka obitelj nosila je mlijeko u Zagreb na tzv *kontarenje*, prodaju mlijeka stalnim mušterijama.⁵

U razdoblju prije Prvog svjetskog rata rijetki su bili oni stanovnici Gračana koji su egzistenciju rješavali zapošljavanjem u Zagrebu. Školovanju se također nije pridavala velika pažnja. Nakon četiri godine pučke škole djeca su ostajala kao radna snaga na seoskom gospodarstvu uz svoje roditelje, a tek bi pokoji imućniji seljak slao svoje muško dijete u grad na izučavanje zanata.

Infrastruktura je također još bila nepotpuna; ceste, vodovodna mreža i elektrifikacija kućanstava postupno će se graditi i uvoditi nakon rata. Zbog toga se može zaključiti da su Gračani u vrijeme Prvog svjetskog rata doista bili selo u pravom smislu te riječi, kako je zapisao domaći svećenik fra Stanislav Juraj Banić, rođen 1917. godine.⁶

U daljnjem tekstu pokušat ćemo osvijetliti određene događaje u Gračanima, a koji su bili izravna posljedica Prvog svjetskog rata.

Rekvizicija zvona

Nepovoljno vojničko i gospodarsko stanje Austro–Ugarske natjeralo je Monarhiju na iskorištavanje svih raspoloživih resursa, pa su 1915. godine na red došla i crkvena zvona koja su se prelijevala i iskorištavala za izradu topničkih cijevi.

Gračanska kapelica svetog Mihalja posjedovala je četiri zvona; zvono s natpisom *Sveta Barbara* u težini od 69 kg, izlijano 1742., zatim zvono iz ljevaonice Lucije Rieser s natpisom *Fudit me zagrabie L.R. W leta 1777.*, potom najveće zvono

⁴ Prema popisu žiteljstva, stoke i žita koji je 2. lipnja 1917. sastavio gračanski učitelj Stanislav Horvatin, na području sela Gračani, Dolje, Zvečaj i Bliznec bilo je 11 konja, 74 junaca, 87 junica, 233 krava, 34 vola i 193 svinje - *Ljetopis škole Gračani (1904. – 1957.)*, str. 32.

⁵ Vidi; Branko ĐAKOVIĆ, "Gospodarstvo u okolici Zagreba", *Etnografska baština okolice Zagreba*, Zagreb, 1988., 67. – 113.

⁶ Nikolina MARINIĆ, *Pater Stanko Juraj Banić*, Zagreb, 2005., 17.

s natpisom *Sveti Ivan* u težini od 520 kg, izlijano u radionici Hinka Degena 1851. godine i četvrto zvono od najveće vrijednosti, a koje je bilo djelo zagrebačkog majstora Antuna Schiffrera i izlijano 1786.⁷ Dana 20. kolovoza 1916. godine vojska je skinula prva tri zvona sa zvonika gračanske kapelice te ih 14. studenog iste godine otpremila na vaganje kod Državnog kolodvora.⁸ Dva su zvona pretopljena i izlijana dok je zvono majstorice Lucije Rieser pošteđeno.⁹ Četvrto zvono koje je bilo od najveće moguće vrijednosti vojnici nisu skinuli iz jednostavnog razloga što su ga gračanski seljaci već ranije spremili na sigurno mjesto, točnije, u gnojnicu.¹⁰ Rekvizicija zvona ostavila je ne samo kapelicu sv. Mihalja bez zvona već i gračanske seljake bez glavnog sredstva obavješćivanja i komunikacije.

Zvonjenjem crkvenih zvona naviještali su se ne samo događaji vezani u crkvene obrede i proslave već i moguće vremenske ili neke druge nepogode.

Zbog toga je gračanskoj kapelici 27. rujna 1917. godine donirano zvono s nepoznate pravoslavne crkve, te je idući dan blagoslovljeno po pomoćnom biskupu zagrebačkom Josipu Langu. Zvonu je nadjenuto ime *Mihael Leopold*.¹¹

Tom je prilikom remetski župnik Leopold Rusan zabilježio u Spomenicu župe sljedeću bilješku; 29. rujna su opet čuli Gračanci zvono iz tornja Sv. Mihalja, što je bilo veliko veselje za staro i mlado.¹²

Za naknadu štete vojska je župi Remete platila 2916 kruna, što je nakon rata iskorišteno za kupovinu novih zvona, iako je cijena samo jednog novog zvona daleko premašila isplaćenu odštetu.¹³

Rekvizicija zvona u doba Prvog svjetskog rata promijenila je strukturu zvona kapelice sv. Mihalja u Gračanima. Od tri skinuta zvona u kolovozu 1916. godine, dva su izlijana i uništena, a treće je završilo u Muzeju za umjetnost i obrt. Jedino je skriveno zvono majstora Antuna Schiffrera nakon rata vraćeno u zvonik i do danas je u uporabi. Nije poznato što je nakon rata bilo sa zvonom koje je pribavljeno iz nepoznate pravoslavne crkve i gdje je završilo. Nakon rata nabavljena su tri nova zvona koja su i danas u upotrebi.

Na taj je način Prvi svjetski rat ostavio znatnog utjecaja na najvažniju građevinu u Gračanima, kapelicu sv. Mihalja.

⁷ *Spomenica župe Remete (1890. – 1929.)*(dalje: Spomenica), 35.

⁸ *Isto*, 35.

⁹ Zvono Lucije Rieser danas se nalazi u Muzeju za umjetnost i obrt kao dio stalnog muzejskog postava.

¹⁰ Dubravka ŠELENDIĆ, "Zvona i zvonri naše crkve", *Mihael – Glasilo župe sv. Mihaela Gračani*, 57/2006., br. 3., 26. – 27.

¹¹ *Spomenica*, 49.

¹² *Isto*, 49.

¹³ Zvono s natpisom *Sv. Ivane Krstitelju moli za nas*, težine 592 kg i ugrađeno u zvonik 1926., stajalo je župu Remete bez jarma i bata 23860 dinara.

Aprovizacija stanovništva

U nepovoljnim ratnim uvjetima stanovništvo Gračana uspjelo je preživjeti oskudicu i skupoću zahvaljujući prije svega vlastitom gospodarstvu i blizini Zagreba. Unatoč tome postojali su seljaci s malenim posjedima koji im nisu bili dovoljni za prehranu vlastitih obitelji, jer se u Gračanima kao i u ostatku Zagrebačkog prigorja poštivalo pravo jednakog nasljeđivanja za sve muške potomke. Ženska bi djeca također naslijedila dio zemlje, a takav je sustav neminovno vodio u usitnjavanje posjeda koji nije mogao prehraniti vlasnika i njegovu obitelj.¹⁴ Zbog opće nestašice osnovnih životnih potrepština na području Hrvatske država je uvela aprovizaciju stanovništva. Na području Gračana aprovizacija se obavljala preko ureda župe Remete. Aprovizacija je započela 1916. godine. Predsjednik komisije bio je župnik Leopold Rusan, potpredsjednik gračanski učitelj Stanislav Horvatin, a tajnik učitelj škole Remete Josip Tomičić. Odbornici aprovizacijskog odbora bili su birani iz redova stanovništva, te su u njega ušli Ivan Đurak iz Gračana (kbr. 75.), Juraj Kos iz Gračana (kbr. 3.), Josip Bakmez iz Dolja (kbr. 24.), Ivan Čegelj iz Zvečaja (kbr. 14.) i Ivan Bešić iz Blizneca (kbr. 23.).¹⁵ Uočljivo je kako su od svih gračanskih sela samo Gračani kao najveće i središnje selo zastupljeni s dva zastupnika. Nije poznato je li ta činjenica utjecala na povlašten položaj Gračana uslijed aprovizacije.

Odbor je namirnice nabavljao preko organizacije "Zemaljska opskrba d.d" sa sjedištem u Zagrebu.¹⁶

Budući da se smatralo kako gradsko stanovništvo ima prednost prilikom aprovizacije zbog neposjedovanja poljoprivrednog zemljišta, seljaštvo je dobivalo nedostatne količine određenih potrepština.

U vremenskom razdoblju od 1. prosinca 1917. do 30. srpnja 1918. gračanski učitelj dobio je 300 kg kukuruza za sva četiri sela, a prednost u podjeli imale su obitelji s malo zemlje i premalim prihodom žitka. Najviše se osjećao nedostatak finog brašna, petroleja i šećera.¹⁷ Brašno je stizalo neredovito i u simboličnim količinama. Tek za Uskrs 1918. godine stigla je nešto veća količina, ali nedostatna, za nešto više od samo 15 dkg po osobi.¹⁸

¹⁴ Primjere dijeljenja zemlje u Prigorju navodi S. Leček. Iako se njena istraživanja ne odnose na Gračane već na susjedne Šestine, model dijeljenja posjeda bio je isti - Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. - 1941.*, Zagreb, 50.

¹⁵ *Ljetopis škole Gračani (1904. - 1957.)*(dalje: Ljetopis), 32.

¹⁶ *Isto*, 32.

¹⁷ U svojim zabilješkama učitelj je debelom crtom na dva mjesta podcrtao šećer kao manjkavu namirnicu, a njegov se nedostatak iskazuje i u činjenici da se dijelio jednom mjesečno, ali tek u količinama od 30 do 40 dkg po osobi. Tako mala količina šećera nije zadovoljavala osnovne potrebe pojedinaca ili obitelji - *Ljetopis*, 37.

¹⁸ *Ljetopis*, 36.

U studenom iste godine remetski je župnik razdijelio nešto više od 500 kg šećera i 50 kg brašna u selima Remete, Gornji i Donji Bukovec, istodobno se žaleći na teške uvjete rada oko aprovizacije: *11., 12. i 13. sam držao aprovizaciju. Bio sam još slab zbog svoje bolesti, ali sam radi naroda kušao i to. To je jedan užasan posao, jedan nezahvalan posao, skoro bi slobodno rekao da to za poštena čovjeka nije.*¹⁹

Gračanski su seljaci osobito oskudijevali u petroleju, važnom artiklu koji je značio svijetlost u njihovim domovima. On je putem aprovizacije dolazio vrlo rijetko, događalo se da ga nema po tri mjeseca, a kada je i došao količine su bile toliko male da je svako kućanstvo dobilo tek pola litre. U ovom se slučaju spasonosnom pokazala blizina Zagreba, koji je kao i mnogo puta do tada, a osobito u kasnijem razdoblju bio ključan čimbenik u razvoju Gračana.

Naime u gradu se osjetio nedostatak mesa, mlijeka, mliječnih prerađevina i voća, onih proizvoda kojih je na selu još uvijek bilo, osobito kod imućnijih seljaka. S obzirom da je gradska aprovizacija bila nešto češća i bogatija od seoske građani su posjedovali određene zalihe šećera, brašna i petroleja. No u gradu se pojavio nedostatak mlijeka, voća i povrća. Takva je situacija dovela do robne razmjene između bogatijih Gračanaca i građana Zagreba. Imućniji su seljaci na taj način došli do petroleja, šećera i brašna.²⁰

Kako se rat bližio kraju oskudica je bivala sve veća, a cijena proizvoda je rasla.

Učitelj Stanislav Horvatin iscrpno je napisao pregled tadašnjih cijena, žaleći se na opću skupoću koju učiteljska plaća ne može podnijeti unatoč 100 kruna mjesečne, odnosno kasnije 1000 kruna godišnje“naknade za skupoću”.²¹

Određeni artikli poput kave, riže, papira ili konca postali su nedostupni na tržištu, a koncu se cijena podigla na čak 50 kruna, za što se primjerice moglo kupiti dva kilograma svinjetine ili tri litre petroleja.²²

Unatoč teškim gospodarskim prilikama i do tada ponajvećem svjetskom sukobu, stanovništvo Gračana uspjelo je bez većih socijalnih problema osigurati egzistenciju i dočekati kraj rata. Visoke cijene i nedostatak robe na tržištu pomogli su gračanskim seljacima u otplati dugova koji su ih teretili prije rata. Blizina grada

¹⁹ *Spomenica*, 67.

²⁰ *Ljetopis*, 37

²¹ *Skupoća je postepeno u ove četiri godine tako narasla, da su cijene upravo bajoslovne. Npr obično gospodsko odijelo do 1600 kruna i 2000 kruna, 1 par cipela 300 do 400 kruna, šešir 60 do 80 kruna, krava 2000 kruna do 3000 i 4000 kruna, 1 malo svinjče ispod sise 400 kruna, 1 kg masti 50 do 60 kruna, 1 kg govedine 20 kruna, 1 kg svinjetine 24 krune, 1 par volova do 8000 kruna, 1 seljački prsluk do 200 kruna, 1 surina seljačka 700 kruna, 1 čizme seljačke 700 do 800 kruna, 1 par seljačkih konja do 12000 kruna, 1 litra vina 10 kruna, 1 litra mlijeka 3 krune, 1 litra petroleuma u aprovizaciji 2 krune, inače 16, 18, 20 kruna, 1 kg kukuruza u zrnu u aprovizaciji 1 kruna i 10 filira inače po 5 kruna, 1 kg šećera u aprovizaciji 3 krune inače 15, 18 kruna itd...Ljetopis, 38.*

²² *Ljetopis*, 38

Zagreba pogodovala je Gračancima jer su bili stalno prisutni na tržištu mesa, mlijeka, voća i povrća. Siromašniji seljaci rješavali su svoje egzistencijalne probleme nadničarenjem kod bogatijih susjeda, a cijena rada kretala se u rasponu od 20 kruna za one koji su radili bez hrane, do 10 – 15 kruna za one koji su od poslodavca dobivali obrok.²³

Možemo zaključiti kako su blizina grada Zagreba i njegove potrebe za prehrambenim proizvodima bile presudne u osiguranju egzistencije gračanskih seljaka, a zahvaljujući tome pojave poput Zelenog kadra i seljačkih nemira nisu zahvatile ovaj kraj.

Žrtve Prvog svjetskog rata

Tokom Prvog svjetskog rata vojni obveznici iz Gračana bili su novačeni u 5. ulansku pukovnicu, 53. pukovnicu ugarsko-hrvatskog pješaštva i 25. pukovnicu domobranskog pješaštva. Sve su navedene jedinice bile u sklopu XIII. zagrebačkog zbora te ratni put provele na području Srbije, Galicije i Italije.²⁴

Točan broj mobiliziranih Gračanaca nije moguće utvrditi, no svi muškarci u starosti od 18 do 52 godine bili su mobilizirani.²⁵

Prema popisu koji je u srpnju 1918. godine sastavio gračanski učitelj Stanislav Horvatin život je na bojištu ostavilo 17 gračanskih vojnih obveznika. Učitelj navodi imena i prezimena poginulih, selo i kućni broj: Mijo Jelačić - kbr. 3, Juraj Haraminčić - kbr. 27, Ivan Haramija - kbr. 51, Lacko Trnčević - kbr. 83, Jakob Kos - kbr. 156, Lacko Banić - kbr. 91, Lacko Banić II. - kbr. 87, Nikola Banek - kbr. 68, Juraj Banić - kbr. 90, Jakob Banić - kbr. 90a, Imbra Đurak - kbr. 76 (svi iz Gračana), Ivan Vincek - kbr. 50, Lacko Đuran - kbr. 3, Ivan Radić - kbr. 56a, Juraj Miholić - kbr. 33a (svi iz Dolja), Slavko Šelendić - kbr. 26 (Bliznec) i Mijo Radić - kbr. 14, kojem nije navedeno rodno selo.²⁶

No prema dokumentu pod nazivom *Spisak obveznika operativne vojske 1914.*, zaključenom 1925., može se vidjeti kako je popis stradalih vojnika vjerojatno veći. Naime popis donosi popis nestalih vojnika na ratištu, od kojih se osmorica nalaze i na učiteljevom popisu poginulih iz 1918.²⁷ Na spisku nestalih nalaze se sljedeće osobe iz učiteljeva popisa: Ladislav (Lacko) Banić, Mijo Jelačić, Slavoljub Banić (Lacko Banić II.), Ladislav (Slavko) Šelendić, Nikola Banek - Novosel, Vladislav

²³ *Isto*, 38.

²⁴ Tomislav ARALICA, Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 204.

²⁵ *Ljetopis*, 32.

²⁶ *Ljetopis*, 37.

²⁷ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zagreb (dalje: HR DAZG), *Upravna općina Gračani - Remete, Spisak obveznika operativne vojske 1914* (dalje: *Spisak*), knjiga 77.

(Lacko) Trnčević, Mijo Radić Humić i Juraj Miholić.²⁸ *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* bilježi i sljedeće nestale vojnike: Josip Radić, Stjepan Radić, Vid Bošnjir, Tomo Banek, Vid Banek, Vladislav Lovreković Keber, Stjepan Radić Humić, Slavomir Banić, Vladislav Banić, Juraj Klak i Imbro Sekula (svi iz Gračana), Ivan Miholić, Mijo Kranjec i Ivan Štrković (Dolje), te Stjepan Čegelj i Ladislav Tomašinec (Zvečaj).²⁹

Uvidom u *Status animarum* župe Remete dolazi se do podataka o još dvojici vojnika koji nisu zavedeni niti u jednom drugom popisu. Riječ je o Mišku Kosu, rođenom u Gračanima 26. rujna 1883., za kojeg je zapisano da je *pao u ratu*, no bez datuma i mjesta pogibljbe, te Jakobu Baniću, rođenom u Gračanima 15. svibnja 1861., poginulom 3. kolovoza 1918. godine.³⁰

Knjiga *Status animarum* jedina daje podrobnije podatke o stradalim i nestalim gračanskim vojnim obveznicima. Osim već navedenih Miška Kosa i Jakoba Banića u njoj se nalaze podaci za sljedeće vojnike:

Ladislav Banić – rođen 1890. u Gračanima, nestao na frontu.

Mijo Jelačić – sin Markov, rođen 1888. u Gračanima, pao 10. listopada 1914. na bojnopolju u Srbiji.

Ladislav Šelendić sin Josipov, rođen 1886. u Dolju, pao u ratu protiv Rusije 9. travnja 1917.³¹

Nikola Banek Novosel sin Martinov, rođen 1894. u Gračanima, pao na ratištu
Vid Bošnjir sin Jakobov, rođen 1894. u Gračanima, negdje u Rusiji.

Slavomir Banić, rođen u Gračanima 1887., ostao na ratištu.

Stjepan Čegelj sin Jurjev, rođen 1878. u Zvečaju, poginuo u Srbiji u mjesecu prosincu 1914.

Juraj Miholić, rođen 1883. u Dolju, poginuo 25. veljače 1917. na ruskom ratištu.

Ladislav Tomašinec sin Ivanov, rođen u Zvečaju 1883., pao na srpskom ratištu u rujnu 1914.

²⁸ Kao što se vidi određenim su vojnicima izmijenjena imena (u zagradi se nalaze inačice imena kako ih je zapisao učitelj, a izvan zagrade kako su ih zapisale vojne vlasti). U spisku vojnih obveznika Nikoli Baneku pridodano je prezime Novosel, a Miji Radiću prezime Humić. Riječ je o starim gračanskim prezimenima koja su koristila njihove obitelji, a s vremenom su brisana mlađim generacijama.

²⁹ HR DAZG, Upravna općina Gračani – Remete, *Spisak*, knjiga 77.

³⁰ *Status animarum župe Remete*

³¹ U popisu stradalih koje je sastavio gračanski učitelj Stanislav Horvatin, Šelendić se navodi pod imenom Slavko s boravištem u selu Bliznec, a u knjizi *Status animarum* pod imenom Ladislav s adresom u selu Dolje. Uvidom u knjigu *Status animarum* vidljivo je da se radi o istovjetnoj osobi, a razlog različitih mjesta stanovanja je u činjenici što se osoba rodila i živjela u selu Bliznec, ali se neposredno pred rat preselila u Dolje.

Mirko (Imbra) Gjurak (Đurak), rođen 13. listopada 1897., umro 4. svibnja 1917. u jednoj bolnici u Galiciji.

Lacko Đuran, rođen 20. ožujka 1880., nestao na ruskom ratištu.³²

Iz svega navedenog vidljivo je kako su podaci o stradalim vojnicima s područja Gračana nepotpuni. Čini se kako nijedan popis nije potpun. Budući da u Matičnoj knjizi umrlih župe Remete ne postoje podaci za poginule u ratu, već samo za stanovnike koji su preminuli na području župe, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi koliki je točan broj poginulih.

No, uzmemo li u obzir da je učiteljjev popis vjerodostojan jer navodi i adrese poginulih i pridodamo li njemu četvoricu vojnika (Miško Kos, Jakob Banić, Ladislav Tomašinec, Stjepan Čegelj) kod kojih u knjizi *Status animarum* stoji zabilješka da su poginuli na ratištu, dolazimo do brojke od ukupno 21 poginulog. Postavlja se pitanje što je s ostalim vojnicima koji nisu navedeni u učiteljjevom popisu, ali ih navodi *Spisak obveznika operativne vojske 1914.* vojske kao zarobljene ili nestale.

Većina od njih najvjerojatnije se vratila iz ruskog zarobljeništva tokom 1918. i kasnije, o čemu svjedoči i učiteljjev zapis iz školske godine 1917./1918.: *Opaža se porast žitelja jer se dostatan broj vojnika vratio iz ruskoga zarobljeništva.*³³ Prema popisu stanovništva, koji je u svrhu aprovizacije gračanski učitelj obavio koncem 1917., u Gračanima, Dolju, Zvečaju i Bliznecu živjelo je ukupno 1336 stanovnika.³⁴

Zanimljivo je usporediti broj poginulih vojnika iz Gračana s onima iz susjednih Šestina.³⁵

Prema spomen-ploči koju je na crkvu svetog Mirka u Šestinama dao 1938. postaviti grof Miroslav Kulmer, u Prvom svjetskom ratu poginulo je ukupno čak 75 vojnika s područja Šestina. Iako je riječ o znatno većim žrtvama u odnosu na Gračane potrebno je istaknuti da su Šestine prema popisu stanovništva iz 1921. imale ukupno 2782 stanovnika, pa je sukladno tome i broj mobiliziranih i poginulih vojnika bio veći.³⁶

³² *Status animarum* župe Remete

³³ *Ljetopis*, 36.

³⁴ *Isto*, 36.

³⁵ Šestine su se kao i Gračani sastojale od samih Šestina – središnjeg sela i okolnih gravitirajućih zaselaka: Bijenik, Dedići, Lukšić, Prekrižje, Kraljevec, Mikulići i Mlinovi.

³⁶ "Žiteljstvo u okolici grada Zagreba", *Gradski vjesnik* (Zagreb), br. 23 – 24, 15.X.1932., 295.

Pučka škola u Gračanima za Prvoga svjetskog rata

Pučka škola u Gračanima otvorena je 21. studenog 1904. godine.³⁷ Nalazila se na brijegu Iscu, nedaleko grobne kapelice sv. Mihalja.³⁸ U razdoblju od 1913. do 1933. godine pučkom školom u Gračanima upravljao je ravnajući učitelj Stanislav Horvatin.³⁹ Dio rata i sam je Horvatin proveo kao vojnik na ratištu s kojeg se vratio 1916. godine.⁴⁰ Za vrijeme rata u školi su djelovali i učiteljica Katarina Kružić (1915. – 1916.) te učitelj Milan Engelsfeld (1915. – 1916.).⁴¹ Početkom školske godine 1913./1914. izabran je novi školski odbor za trogodišnje razdoblje u sastavu: predsjednik Stjepan Dean - općinski načelnik, podpredsjednik Mijo Kos stariji - gostioničar i posjednik, perovođa Stanko Horvatin – učitelj, virilist - Gustav Lepušić – župnik te odbornici: Lacko Čegelj, Lacko Đuran, Jakob Grđan, Mirko Miholić, Ivan Vincek.⁴² Školska godina 1914/15. ostala je zapisana crnim slovima u povijesti gračanske škole, ne samo zbog početka Prvoga svjetskog rata već i zbog pojave škrleta od kojeg je umrlo čak 40 djece, od toga 12 školske.⁴³ Zbog epidemije škrleta nastava je dva puta prekidana na duže razdoblje, a općenito je polazak nastave bio slab, tako da je cjelokupno stanje bilo nepovoljno.⁴⁴ Budući je velika većina vojno sposobnih muškaraca od 18 do 50 godina bila na bojišnici, djeca su sve više upotrebljavana kao radna snaga na seoskim domaćinstvima. Uz bolesti, to je bio drugi veliki razlog slabog polaženja nastave i nemogućnosti njene organizacije. Dana 1. svibnja 1916. godine umro je potpredsjednik školskog odbora Mijo Kos stariji, koji je bio jedan od najzaslužnijih osoba za izgradnju škole.⁴⁵ U školskoj godini 1916/17. dolazi do male, ali značajne reforme gračanske škole. Na-

³⁷ O povijesti pučke škole u Gračanima vidi sljedeće radove; *90. godina pučke škole u Gračanima.*, (gl. ur. Božana KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 1994., *100 godina škole u Gračanima*, gl. ur. Božana KOLAR – DEDOVIĆ), Zagreb, 2004., Mihaela TOPOLOVEC, "Povijesni razvoj pučkih/osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu", *Analiza povijest odgoja*, 2005., br. 5., 153.

³⁸ Izgradnjom škole na Iscu počeo se stvarati svojevrsno središte Gračana. Dvadesetih će se godina ovdje podići i zgrada Hrvatskog pjevačkog društva "Podgorac", pa će se u krugu od stotinjak metara nalaziti tri najvažnije građevine. Nakon Drugoga svjetskog rata komunističke su vlasti podigle novu školsku zgradu u sjevernom dijelu Gračana, u blizini poznate gostione "Puntijar". Uskoro je pokraj škole izgrađena i trgovina mješovitom robom. Cilj je bio što više udaljiti stanovnike od crkve i starog središta sela, a nova škola, trgovina i blizina gostione "Puntijar" trebali su postati novo središte Gračana. No, ta namjera nije u potpunosti uspjela, te su Gračani zapravo do danas ostali naselje s dva središta.

³⁹ Domagoj NOVOSEL, *Gračanska kronika*, Zagreb, 2008., 105.

⁴⁰ *Isto*, 104.

⁴¹ *Isto*, 105.

⁴² *Ljetopis*, 26.

⁴³ *Isto*, 28.

⁴⁴ *Isto*, 28

⁴⁵ *Isto*, 29.

ime sve do tada škola je bila podijeljena na četiri razreda, te peti razred kao ope-tovnicu. Svi su uzrasti pohađali nastavu u isto vrijeme i u istoj učionici. Naravno, u takvim je uvjetima bilo vrlo teško održavati radnu atmosferu i disciplinu među učenicima. Zbog toga je na molbu učiteljstva škole, Kraljevska zemaljska vlada, Odio za Bogoštolje i nastavu, odgovorila rješenjem od 16. veljače. 1917. godine, br. 2549., u kojem se dozvoljava proširenje škole u dvorazrednu.⁴⁶ U praksi je to značilo da su stariji uzrasti pohađali nastavu u jutarnjem terminu od 8 do 12 sati, a mlađi uzrasti u poslijepodnevnom terminu od 14 do 17 sati.⁴⁷ Tijekom teških i gladnih ratnih godina učiteljstvo je pokušavalo što više rasteretiti učenike događajima koji su činili stvarnost, te je u tu svrhu organiziralo mnogobrojne izlete na obližnju Medvednicu, Mirogoj i Prirodoslovni muzej. Nedaće rata ublažavala je činjenica o napredovanju školskog voćnjaka i pčelinjaka o kojima su učenici vo-dili brigu.⁴⁸ Školska godina 1918/19 obilježena je tzv. "španjolskom gripom", zbog koje je nastava bila prekinuta od 14. do 24. listopada 1918. godine. Bolest je uzela svoj danak, te su preminuli učenici Marica Čegelj, Vid Ivko, Petar Krištof i Ružica Jelačić.⁴⁹ Španjolska gripa bila je posljednji udarac Prvoga svjetskog rata, koji je ostavio dubok trag na djelovanje pučke škole u Gračanima, ali i na svakodnevni život učiteljstva i učenika.

Završna razmatranja

Prvi svjetski rat ostavio je velike posljedice na sveukupan politički ustroj do-tadašnjeg svijeta. Četiri velika carstva nestala su u vojno-političkim previranjima rata i poraća. No rat je ostavio posljedice i na živote običnih ljudi, ne samo voj-nike već i civile. Iako su Hrvatska, a samim time i Zagrebačko prigorje te Gra-čani bili pošteđeni izravnih vojnih djelovanja, ratne žrtve, oskudica u živčanim namirnicama te epidemije škrleta i španjolske gripe ostavili su značajnoga traga na društveni i gospodarski život. Veliki broj umrlih i poginulih odrazio se na de-mografsku sliku Gračana. Primjerice, 1918. godine u Gračanima je rođeno samo 48-ero djece, a 1919. godine 79, što će biti izravna posljedica velikog broja umrlih i poginulih.⁵⁰ Značajniji oporavak uslijedit će tek 1920. godine koja bilježi 100

⁴⁶ *Isto*, 30.

⁴⁷ *Isto*, 31

⁴⁸ *Isto*, 28 – 31.

⁴⁹ *Isto*, 39., Više o španjolskoj gripu u Gračanima vidi u: Domagoj NOVOSEL, *Stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete između dva svjetska rata* (doktorska disertacija), Zagreb, 2015., 148 – 151.

⁵⁰ *Isto*, 59.

poroda.⁵¹ Rat je utjecao i na kulturne spomenike Gračana, prije svega kapelicu sv. Mihalja, čija su zvona postala žrtve ratne industrije. Svršetkom Prvoga svjetskog rata društveno–politički okviri bili su bitno izmijenjeni u odnosu na prijeratno razdoblje. Sukladno tome i hrvatsko se seljaštvo suočilo s tim promjenama te se, više ili manje uspješno, nosilo s njima tijekom međuratnog razdoblja.

THE IMPACT OF THE FIRST WORLD WAR ON THE GRAČANI SETTLEMENT INHABITANTS EVERYDAY LIFE

By Domagoj Novosel, Zagreb

Summary

The paper's goal is to outline everyday life at the Gračani settlement (located in the vicinity of Zagreb) during the First World War. The occasion of marking the hundred-year anniversary of the beginning/and end of the greatest world conflict up to that time is a chance to elaborate not only on the events linked with battle fields, but also on those connected with the civil population's social aspects. The work is divided into several segments that describe the population's social state, requisition of bells, procurement from the population, military conscript battlefields casualties coming from Gračani, and the Gračani elementary school activity during the war years.

Key words: Gračani; First World War; everyday life; war casualties

⁵¹ *Isto*, 59.